

Luit van der Tuuk

DE FRANKEN IN BELGIË EN NEDERLAND

Heersers in de vroege middeleeuwen

Omniboek

INHOUD

Voorwoord	7
1. Inleiding	9
2. Langharige koningen	17
3. Childerik I	31
4. Chlodovech I	43
5. Chlotharius I	59
6. Theuderik I	71
7. Dagobert I	85
8. Ebroin	101
9. Pippijn II van Herstal	115
10. Karel Martel	127
11. Pippijn III de Korte	141
12. Karel I de Grote	155
13. Lodewijk I de Vrome	173
14. Lotharius I	195
15. Karel II de Kale	209
16. Karel III de Dikke	227
17. Arnulf van Karinthië	241
18. Karel III de Eenvoudige	253
19. Nabeschuiving: hoofdrolspelers in een turbulente periode	265
Noten	275
Geraadpleegde bronnen en literatuur	285
Verantwoording van de illustraties	293
Personenregister	294
Plaatsnamenregister	299

VOORWOORD

Bij het schrijven van dit boek worstelde ik met de vraag hoe onze geschiedenis in de Frankische periode zo verwoord kan worden dat die voor een breed publiek goed leesbaar is. Zo'n verhaal wordt al gauw gevuld met een droge opsomming van belangrijke mannen en hun roemrijke daden. Daarbij vroeg ik me af of zo'n grote mannengeschiedenis en hun wapengekletter nog wel van deze tijd is.

Tegelijk besepte ik dat we daar in een boek met dit onderwerp niet omheen kunnen, en daarom zocht ik naar een meer persoonlijke benadering, waarbij de lezer als het ware over de schouder van de hoofdrolspelers kan meekijken. Door het perspectief van verschillende Frankische heersers als uitgangspunt van onze eigen geschiedenis te kiezen, wordt die niet als een langdradige reeks aan elkaar geschakelde gebeurtenissen gepresenteerd, maar juist door het menselijke aspect boeiend gemaakt. Daarbij is, waar mogelijk, de rol toegelicht die vrouwen in dit gewoonlijk door mannen beheerste spektakel speelden.

Waarom handelden al die machthebbers zoals ze deden? Al gauw ontstaat dan de neiging om bij hen een doordachte handelwijze te veronderstellen. Toch werkten zij allesbehalve eendrachtig aan een groot plan, al was het maar omdat ze niet in de toekomst konden kijken. Vermoedelijk dachten zij niet eens na over de oorzaken en gevolgen van hun eigen handelen op de lange termijn. Eerder zagen zij hun regeringsperiode als een 'ever extended present', zoals sociologe Barbara Adams het uitdrukte.

Achteraf gezien is voor ons de ontwikkeling van het Frankische Rijk, de opkomst, de bloei en de neergang, een logische opvolging van gebeurtenissen. Toch werden die nogal eens door toevallige incidenten bepaald, maar vooral ook door vaak irrationele beslissingen en persoonlijke voorkeuren van degenen die aan de macht waren. Ook een Frankische heerser was maar een mens. Gelukkig maar, want dat gegeven levert ons een fascinerende geschiedenis die het waard is om opgeschreven te worden.

Dat had ik al eerder gedaan in *Koningen en krijgsheren*, het boek waarop deze nieuwe uitgave voor een belangrijk deel gebaseerd is. De oorspronkelijke editie

is niet zonder meer in een nieuw jasje gestoken, maar op tal van punten met aanpassingen en – hier en daar forse – uitbreidingen vernieuwd. Noten verwijzen naar de geraadpleegde bronnen en literatuur die in deze nieuwe uitgave geactualiseerd is.

Luit van der Tuuk

Utrecht, oktober 2016

(1)

INLEIDING

Vijf eeuwen lang bouwden Frankische heersers aan hun imperium. Vijf onbekende eeuwen die tussen het Romeinse verleden en de voor velen vertrouwde middeleeuwen liggen. Dan hebben we het over de latere middeleeuwen met het romantische beeld van nobele ridders die elkaar tijdens toernooien bevochten en minstrelen die hun hoofse liederen ten gehore brachten. Mensen in de vroege middeleeuwen leefden echter in een andere wereld, in een voor ons mysterieus verleden, waarin rusteloze krijgsheren een heroïsche strijd voerden en koningen in dynastieke twisten over elkaar heen buitelden.

Toch kunnen we de vroege middeleeuwen geen duistere tijd noemen, maar eerder een periode van grote verandering waarin zich een nieuw elan aftekende.

Het was een tijdperk van staatsvorming waarbij onze streken voor een belangrijk deel het toneel vormden. Want in de vroege middeleeuwen maakte het gebied van het huidige België en Nederland deel uit van het opkomende Frankische Rijk. Bij ons lag de kraamkamer van dit rijk dat uitgroeide tot de grootste soevereine entiteit in West-Europa sinds de Romeinen. Onze streken zouden steeds een belangrijke rol blijven spelen bij de ontwikkeling van de Frankische heerschappij, waarbij onbeduidende Germaanse stamleiders zich ontplooiden tot machtige christelijke koningen.

Wie waren deze heersers die van het midden van de vijfde tot ver in de tiende eeuw in aanzienlijke mate bepalend voor onze geschiedenis waren? En hoe hebben deze tot de verbeelding sprekende machthebbers een stempel op de Nederlanden gedrukt?

De meesten die in het middeleeuwse verleden van onze streken geïnteresseerd zijn, kennen nog wel Karel de Grote of hebben misschien van Pippijn van Herstal gehoord. Maar velen zullen niet altijd op de hoogte zijn van minder bekende heersers, zoals koning Theuderik of hofmeier Ebroin. En zo is er nog een hele serie Frankische vorsten die in de vroege middeleeuwen een dominante rol in onze eigen geschiedenis hebben gespeeld.

De belangrijkste van hen worden in een reeks van zestien historische schetsen geportretteerd, voornamelijk gezien vanuit het perspectief van de Lage Landen. We volgen hun lotgevallen en brengen zo de sociaal-politieke geschiedenis van hun tijdperk in kaart. Ieder van hen wordt voor het voetlicht gebracht in een eigen afzonderlijk hoofdstuk dat als een kleine, min of meer opzichzelfstaande biografie gelezen kan worden. Tegelijk vormen de hoofdstukken samen een doorlopende geschiedenis van de Franken en hun optreden in onze streken.

Een kleurrijke stoet van Frankische heersers trekt aan ons voorbij in een parade van opmerkelijke mannen die onophoudelijk bezig zijn met het vergaren en vervolgens handhaven van macht. Alles draaide steevast om die macht, macht die zij in veel gevallen toch weer uit handen moesten geven. We volgen het

Verguld zilveren vogelfibula,
vroeg Merovingisch, gevonden
in Wijk bij Duurstede.

voortdurende conflict tussen koningen en edelen, het machtsspel van de sociale bovenlaag. Terwijl de straatarme bevolking wat voedsel van het land probeerde te schrapen en sterfte door ondervoeding aan de orde van de dag was, speelden schatrijke aristocraten hun machtsspel over de ruggen van diezelfde bevolking.

De Frankische maatschappij was een door mannen gedomineerde en in wezen vrouwonvriendelijke wereld. In vroegmiddeleeuwse bronnen lezen we maar zelden over vrouwen die een doorslaggevende rol speelden in het regeringsbeleid dat formeel door mannen gerealiseerd werd. Toch kun je tussen de regels door wel lezen dat vrouwen nogal eens invloed hadden op beslissingen die op het conto van mannen werden geschreven. Officieel hadden vrouwen het niet voor het zeggen, maar telkens blijkt dat zij achter de schermen wel degelijk grote invloed op de politiek van hun tijd hadden. Daarom kijken we ook, als het even kan, naar de vrouwen die heel wat meer dan een bijrol speelden aan de zijde van hun echtgenoot of slechts aan de juiste partij werden uitgehuwelijkt om een aristocratisch netwerk in stand te houden.

Tegen het einde van de Romeinse overheersing maakten Frankische krijgsheren zich meester van het zuidelijke deel van het huidige België. De eerste drie eeuwen zwaaiden koningen van het Merovingische huis de scepter. Geleidelijk breidden zij hun invloed uit over een aanzienlijk gedeelte van de Nederlanden. In de achtste eeuw werd hun macht overgenomen door koningen van de Karolingische dynastie. Die lijfden wat er nog over was van onze streken in bij het machtige Frankische imperium dat langzamerhand het grootste deel van West-Europa omvatte.

Het lot van de bevolking in onze contreien werd vooral bepaald door het handelen van deze Frankische heersers. Daarom gaan we naar hen op zoek. Door hen te beschouwen, hun persoonlijke drijfveren en hun karakter te doorgronden, kortom, te observeren wat voor soort mensen zij waren, krijgen we een beter inzicht in het verleden van onze eigen streken dat met hen verweven is. Hun lotgevallen vormen dan ook het uitgangspunt voor onze eigen geschiedenis.

Dit boek beschrijft voornamelijk het optreden van de Frankische heersers in de Nederlanden en biedt daardoor niet zozeer een geschiedenis van onze streken in de Frankische periode. Het verschil zit hem in het gekozen perspectief. We bezien de verrichtingen van deze machthebbers en volgen vooral hun relatie met de Lage Landen. Door deze invalshoek kijken we voornamelijk naar de staatkundig-politieke ontwikkelingen in een groter verband en in onze streken in het bijzonder.

Van veel Frankische vorsten beschikken we slechts over summiere informatie. Soms weten we van hen niet veel meer dan hun roemruchte wapenfeiten. Een kijkje in hun persoonlijke leven krijgen we maar zelden, laat staan dat we over een genuanceerde karakterschets beschikken die hun diepte en kleur verschaft. Door die kant op te zoeken, proberen we als een soort hofverslaggever persoonlijke, soms ook banale aspecten bloot te leggen. Daarbij zal menigeen niet ontkomen aan een zekere afkeer voor agressieve despoten als Chlodovech of Karel de Grote en respect krijgen voor een underdog als de aan epilepsie lijdende Karel de Dikke of de lange tijd ondergewaardeerde Karel de Eenvoudige die zijn laatste jaren eenzaam in gevangenschap moest slijten. Zelfs de machtige Frankische heersers waren in hoge mate speelbal van hun vaak grillige omgeving.

Om de verschillende vorsten uit elkaar te houden, bedienen we ons van hun bijnamen. Die werden een enkele keer al door tijdgenoten gebruikt, maar meestal kregen ze die pas na hun dood. Historici maken bovendien regelmatig gebruik van prozaïsche volgnummers om de talrijke Karels, Pippijnen en Lodewijken uit elkaar te houden.

Frankische, Merovingische en Karolingische koningen, hoe zit dat nu precies?

Koningen als Childerik, Chlodovech, Dagobert en hun verwanten behoorden tot de dynastie van de Merovingische koningen die tot het midden van de achtste eeuw over het Frankische Rijk heersten. Het stokje werd overgenomen door leden van het Karolingische koningshuis, waartoe koningen als Karel de Grote en Lodewijk de Vrome gerekend kunnen worden. Al deze Merovingische en Karolingische vorsten heersten over het Frankische Rijk en waren dus Frankische koningen. De Merovingen en Karolingen – de germanismen Merovingers en Karolingers worden in dit boek vermeden – zijn overigens familienamen die door latere historici zijn bedacht.

We ondernemen een speurtocht naar oude geschriften in archieven en kloosterbibliotheken. We zoeken naar perkamenten oorkonden, handschriften van hoffunctionarissen en bisschoppelijke brieven die de tand des tijds hebben doorstaan. Van de vele beschreven transacties zijn er ons maar enkele overgeleverd. Slechts kerkelijke instanties hebben hun archieven vele eeuwen in betrekkelijke rust kunnen koesteren.

Als de geschiedenis van de Franken ons niet door geestelijke kroniekschrijvers maar door Germaanse verhalenvertellers was overgeleverd, hadden we veel meer een heroïsche wereld van strijdende koningen voorgespiegeld gekregen in plaats van een door God gerechtvaardigde strijd tegen het heidendom en het steeds tot zonden neigende volk. Toch schetsten ook de vrome vroegmiddeleeuwse kroniekschrijvers ons aan de lopende band een wereld van intrige en bedrog, vol moord en koningsdrama's. Dikwijls verschaffen ze ons daarbij niet veel meer dan een globaal overzicht van de gebeurtenissen, maar soms ook verhalen ze – bepaald niet afkerig van pikante details – over bloedstollende gebeurtenissen die de meest onwaarschijnlijke fictie overtreffen.

De schrijvende geestelijken verwonderden zich over het vreemde uiterlijk en de onverstaanbare keelklanken van de eerste Frankische koningen met hun lange, blonde haren en dunne knevels. Ook hun schaamteloze vreet- en zuippartijen, erotische escapades en andere barbaarse gewoonten bleven niet onvermeld. De Frankische vorsten lijken wel allemaal liefhebbers van vrouwen en jachtpartijen, maar boven alles waren zij gecharmeerd van het krijgsbedrijf. Soms krijgen we allerlei gruwelijke details onder ogen. Nuchter beschreven de kroniekschrijvers de wreedheden die de Frankische machthebbers aanrichtten, hoe ze eigenhandig hun familieleden overhoopstaken of hen de hersens insloegen. Hoe ze tegenstanders lieten wurgen, hun de ogen lieten uitsteken

Frankische grafsteen uit de zevende eeuw met een gewapende krijger, gevonden in Niederdollendorf bij Bonn.

of de tong lieten uitrukken. Hier en daar liggen de lijken letterlijk hoog opgestapeld.

Vorsten die op ossenkarren rondreisden of diep in gebed met hun voorhoofd de grond aanraakten, werkbesprekingen in bad hielden of 'door de duivel bezeten' stuiptrekkend ter aarde stortten. Al deze opwindende details worden ons niet onthouden. De geschiedenis van de vroege middeleeuwen blijkt allesbehalve een opsomming van gortdroge feiten. Deze tijd die nogal eens als duister wordt omschreven, was dan ook kleurrijker dan menigeeen vermoedt.

Het beeld is wel door romantische vervormingen en fantasieën van geschiedschrijvers uit latere tijden vertroebeld. Onze inzichten worden dan ook sterk beïnvloed door het gezag van eeuwen geschiedschrijving. Juist de oorspronkelijke schriftelijke bronnen vergunnen ons een kijkje met een verrassende, niet zelden

anekdotische invalshoek die door moderne historici nog niet van zijn charmante patina ontdaan is. Daarom worden er in dit boek geregeld getuigenissen uit de tijd zelf ingelast, waarbij de oude kroniekschrijvers volop aan het woord komen, ook al gaat het nogal eens om *petit histoire*.

De bronnen zijn vooral in de vroegste periode van de Frankische heerschappij dermate schaars dat we genoodzaakt zijn de daarin genoemde gebeurtenissen in een ruimer verband te plaatsen, in de context van de ontwikkeling van het Frankische Rijk als geheel. Want lang lagen onze streken in het perifere gebied van dit imperium en daardoor ook aan de rand van het interessegebied van de Frankische geschiedschrijvers. Dat heeft zijn weerslag op wat zij over de Lage Landen optekenden. Aanvankelijk zijn er dan ook weinig concrete aanknopingspunten met onze streken. Pas vanaf het einde van de zesde eeuw staan ons wat dat betreft meer gegevens ter beschikking.

Door naar de 'grote politiek' en omstandigheden in andere delen van het rijk te kijken, kunnen wij de gebeurtenissen bij ons beter plaatsen. Sommige verschijnselen kunnen we alleen maar vanuit latere gegevens 'terugredeneren'.

Het beeld dat uit historische bronnen naar voren komt, kan soms door archeologisch, naamkundig of numismatisch (muntkundig) onderzoek aangevuld of bevestigd worden. Vooral voor de prillste episode van de Franken vormen archeologische aanwijzingen een belangrijke bron van informatie, omdat schriftelijke overleveringen uit deze periode maar mondjesmaat voorhanden zijn. Het valt echter niet mee de geschiedenis van de Franken te reconstrueren aan de hand van de materiële cultuur die archeologen hebben aangetroffen.

(2)

**LANGHARIGE
KONINGEN**

Men zegt dat tijdens de zomer, toen Chlodio met zijn echtgenote aan de kust verbleef en zij midden op de dag in zee ging baden, zij gegrepen werd door een zeemonster dat op de Quinotaurus leek. Zij raakte zwanger door het monster of door haar echtgenoot en baarde een zoon Merovech. De Frankische koningen werden naar hem de Merovingen genoemd.

(Uit: Kroniek van Fredegarius)

Zo liet een kroniekschrijver de Frankische koningen op dubbelzinnige wijze in de geschiedenis opduiken. Daarbij liet hij in het midden of de Merovingen van Chlodio (ook wel als Chlogio gespeld) of van een zeemonster afstamden.

Die dubbelzinnigheid vinden we ook terug in het begrip 'Franken' dat op twee manieren kan worden opgevat. Het kan om de verzameling van Germaanse stammen gaan die tussen de derde en de vijfde eeuw Romeins territorium binnendrongen en naar het huidige Frans-Belgische grensgebied migreerden. Het kan ook om de bewoners van het rijk gaan dat deze migranten stichtten op de resten van de Gallo-Romeinse cultuur die zij aantroffen.

Chlodio en andere heersers van dit opkomende rijk staan in dit hoofdstuk centraal. Vaag doemen zij op vanuit de mistflarden van het verleden in een periode waarin echte geschiedschrijving nagenoeg ontbreekt. We zijn aangewezen op mythische overleveringen die hen met een geheimzinnig waas omgeven. Het bovengenoemde citaat is daar een mooi voorbeeld van.

We laten de geschiedenis van deze heersers in het volgende hoofdstuk beginnen op het moment dat hun macht begon uit te breiden. Maar voordat de eerste koning Childerik ten tonele wordt gevoerd, kijken we eerst naar de voorgeschiedenis van deze vorst en die van het Frankische volk.

Bronzen gespeugel uit de vierde of vijfde eeuw met versieringen in de vorm van twee dierenkoppen.

Die geschiedenis begint in de derde eeuw, in de chaotische nadagen van het West-Romeinse Rijk. We bevinden ons aan de vooravond van de migratieperiode waarin Germanen de Rijn overstaken en Romeins grondgebied binnentrokken. Het begrip migratieperiode, dat ook wel volksverhuizingstijd wordt genoemd, doet vermoeden dat hele volken op drift waren geraakt. Dat is ook lang aangenomen, maar dat beeld moet wel bijgesteld worden. Er trokken wel degelijk groepen mensen rond op zoek naar nieuwe woongebieden, maar het is twijfelachtig of het daarbij om complete volksverhuizingen ging.

Gelokt door welvarende Romeinse provincies, misschien ook opgejaagd door andere Germanen of Aziatische nomadenvolken, drongen Germaanse invallers al plunderend diep het Romeinse territorium binnen. Het centrale gezag was in de late Keizertijd, de periode tussen de derde en de vijfde eeuw, door interne machtsstrijd en opvolgingsoorlogen ernstig verzwakt geraakt. Troonpretendenten in Rome hadden een deel van de grenstroepen teruggehaald om hun eigen doelen te ondersteunen. De aandacht voor de grensverdediging raakte verslapt, waardoor Germanen de slecht verdedigde Romeinse gewesten konden binnentrekken zonder noemenswaardige tegenstand te ondervinden.

Germanen

De Romeinen introduceerden het begrip 'Germanen' voor alle volken die oostelijk en noordelijk van de Rijn woonden. Maar deze volken vormden allesbehalve een etnische eenheid. Hooguit is er sprake van een taalkundige verwantschap, en dan moeten we de Germanen opvatten als een verzamelnaam van volken die een Germaanse taal spraken, hoewel de Romeinen dat niet zo hebben gedefinieerd. Goedbeschouwd bestaan er helemaal geen Germanen.

Chamaven en Saliërs

Onder deze Germanen bevonden zich ook Franken, een verzamelnaam voor verschillende stammen waarvan de aard en afkomst grotendeels in nevelen gehuld is. Voor de schaarse gegevens uit de beginperiode van de Franken moeten we te rade gaan bij wat klassieke schrijvers ons voorgeschoteld hebben. Die schaaarden Germaanse volksstammen als de *Amsivarii*, *Bructeri*, *Chamavi*, *Chatti*, *Chattuarii* en de *Salii* onder de Franken.²

Deze stammen bewoonden gebieden aan de rechteroever van de midden- en de benedenloop van de Rijn, dus in het noordoostelijke deel van het huidige Nederland en de aangrenzende streken in Duitsland. In de *Chamavi*, de Chamaven, kunnen we de naam van de streek Hamaland herkennen, ruwweg het stroomge-

bied van de Gelderse IJssel. Al op een schematische reiskaart uit de late Keizertijd, de *Peutingercaart*, vinden we ten noorden van de Rijn de tekst ‘Chamaven die (ook) Franken zijn’.³

Er is wel verondersteld dat we de *Salii*, de Saliërs, op grond van hun naam in verband kunnen brengen met Salland, het stroomgebied van de Overijsselse Vecht en de Regge. Maar de naam Salland lijkt eerder van ‘saalland’, domeinland, te zijn afgeleid. Net als Hamaland is Salland een streeknaam die vandaag nog steeds voortleeft. Met dit soort gegevens krijgen we niet meer dan een vage indruk van het herkomstgebied van de Franken.

Romeinse geschiedschrijvers konden vaak geen onderscheid maken tussen allerlei stammen achter de rijksgrens.⁴ Waarschijnlijk beschouwden ze veel Germanen aan de overkant van de Rijn als Franken, zonder dat er echt sprake is van enige vorm van stammenverband met een gemeenschappelijke identiteit. ‘Frank’ is een Germaans woord dat zoiets als ‘vrij’ of ‘dapper’ betekent. Die naam kan betrekking hebben op de vrijheidsdrang die hen kenmerkte.

Misschien waren zij voor een deel de oorspronkelijke bewoners van de Nederlandse en Noord-Duitse kusten die niet buigen wilden voor indringers uit het noorden met hun vreemde Anglo-Friese tongval, Germaanse stammen uit Noord-Duitsland en Denemarken, mensen met een noordelijke achtergrond die hun eigen cultuur en gewoonten introduceerden.⁵

Als dit de gang van zaken is geweest, dan is het goed denkbaar dat de oorspronkelijke bewoners uit de kuststreken wegtrokken om zich in het binnenland te vestigen. Het is dan ook begrijpelijk dat Romeinse geschiedschrijvers aan het maritieme verleden van de Franken refereerden.⁶ Ze werden als een zeevolk getypeerd en zouden aan het einde van de derde eeuw – net als Saksische zeerovers – de kusten van Noord-Gallië onveilig hebben gemaakt. Voor de Romeinen moeten Saksische en Frankische zeevaarders moeilijk van elkaar te onderscheiden zijn geweest. Misschien werden degenen die de Engelse kusten koloniseerden Saksen genoemd, en anderen die de rivierdelta’s van de Rijn en de Schelde binnentrokken als Franken betiteld.⁷

De vroege Franken worden in enkele bronnen de *Hugas* genoemd. De noordelijke streek Humsterland in de huidige provincie Groningen werd in de vroege middeleeuwen ook wel als *Hugumarchi*, het gebied van de Hugas, aangeduid.⁸ Waar hun naam ook op sloeg, er moet toch een zekere samenhang geweest zijn die als ‘Frankisch’ werd aangeduid, ook al was er vermoedelijk geen sprake van een etnische eenheid of zelfs maar een formele alliantie van stammen.

In de tweede helft van de derde eeuw drong een deel van hen, meestal de Saliërs of Salische Franken genoemd, het Romeinse Rijk binnen. Zij vestigden zich in de Scheldemonding en de Midden-Nederlandse rivierendelta. Dat doet

vermoeden dat zij vooral met schepen het Romeinse gebied zijn binnengedrongen.

Halethewaz was hier

In Bergakker, ten westen van Tiel, werd een zeldzaam verguld zilveren beslagstuk van een zwaardschede uit de vroege vijfde eeuw gevonden. In dit beslagstuk zijn runen gekerfd die geïnterpreteerd kunnen worden als 'Van Halethewaz die zwaardvechters van zwaarden voorziet'. Het zijn Frankische runen, tot nog toe de vroegste runenvondst uit onze streken. Misschien was Halethewaz een Frankische immigrant in het voormalige gebied van de Bataven.⁹

Zwaardschedebeslag met runen uit Bergakker.

De Salische Franken waren niet de enige Germanen die zich met succes binnen het Romeinse Rijk vestigden. Maar we volgen juist hen omdat zij de koningen zouden voortbrengen die het onderwerp van dit boek vormen.

Bondgenoten van de Romeinen

Het centrale Romeinse gezag reageerde op de Germaanse invasies met een provisorisch herstel van de rijksgrenzen. Het accent van de verdediging was echter verschoven. Rome liet nu vooral verdedigingswerken binnen het rijk bouwen, zoals de keten van versterkte wachtposten langs de heerweg Keulen-Bavai-Boulogne die ook wel als de *Limes Belgicus* wordt aangeduid.¹⁰ Langs de Vlaamse kust werden versterkingen ingericht om Saksische piraten het hoofd te kunnen bieden, zoals het fort Oudenburg waar Germanen in Romeinse dienst gelegerd waren. Moeilijk te verdedigen grensgebieden werden min of meer opgegeven.

Halverwege de vierde eeuw rukte de Romeinse keizer Julianus op tegen opstandige Salische Franken.¹¹ Die waren eerder door concurrerende stammen uit het rivierengebied verdreven en hadden zich gevestigd in Toxandrië, het stroomgebied van de Dommel en de Dieze in Noord-Brabant.

.....

Voldoende voorbereid deed hij (Julianus) als eerste een aanval op de Franken die gewoonlijk Saliërs genoemd worden en die zich al eerder brutaalweg in Toxandrië, op Romeins gebied gevestigd hadden. Toen Julianus bij Tongeren kwam, ontmoette hij daar een gezantschap van de Saliërs.

Ze waren in de veronderstelling dat de keizer nog in zijn winterkwartier verbleef. Ze beloofden vrede als hun volk niet zou worden aangevallen of mishandeld zolang ze vreedzaam leefden, net als in hun eigen stamgebied. De zaak werd grondig besproken, waarbij hun heel precieze voorwaarden werden gesteld. Daarop zond Julianus hen met geschenken beladen heen en deed alsof hij ter plaatse zou blijven tot ze zouden terugkomen.

Maar na hun vertrek ging hij zo snel als de wind achter hen aan, terwijl generaal Severus langs de oever (van de Maas) optrok. Zo kon hij hen onverhoeds aanvallen, zodat ze niet aan tegenstand dachten en zich moesten overgeven. Hij wendde zijn overwinning aan om zijn genade te tonen en accepteerde hun onderwerping met hun bezittingen en hun kinderen.

(Uit: Ammianus Marcellinus, *Historiën*)¹²

.....

Hoewel Julianus als overwinnaar werd geprezen, moest hij desondanks de Saliërs als bondgenoten op Romeins gebied tolereren. Zij vormden de kern van de Franken die de Romeinse soevereiniteit erkenden en zich met zijn toestemming binnen het Romeinse Rijk hadden gevestigd. Ofschoon de Saliërs vanuit het rivierengebied naar het zuiden waren getrokken, lijkt archeologisch onderzoek juist op een trek van kolonisten naar het noorden te wijzen.¹³ Het één hoeft het ander niet uit te sluiten, de expansiepolitiek van de Saliërs, die in de schriftelijke bronnen is vervat, is wat anders dan de kolonisatiegeschiedenis van de etnische lappendeken in de noordelijke grensstreken van Gallië.

Veel indringers werden verslagen door het gereorganiseerde Romeinse leger, dat wel louter uit Germaanse huurlingen lijkt te hebben bestaan. Het accent van de verdediging was van een permanente grensbewaking verschoven naar mobiele patrouilles in het binnenland. De verliezers werden gedeporteerd en tewerkgesteld ten dienste van de wederopbouw van de ontvolkte en platgebrande landstreken in Gallië, vooral ten zuiden van de *Limes Belgicus*. Op den duur kregen zij meer welvaart en vrijheid, maar ze werden toch strikt van vrije Romeinse burgers onderscheiden. Uiteindelijk gingen zij op in de Salische gemeenschap, net als veel andere Germanen die zich vrijwillig bij de Romeinen hadden aangesloten.

De Saliërs onderwerpen zich aan keizer Julianus. Uit: J. Kok, *Vaderlandsch Woordenboek* (Amsterdam 1785-1796).

De Salische Wet

Door alle nieuwkomers breidde het gebied van de Saliërs zich als vanzelf naar het zuiden uit. De naam *Salii* deed echter allang geen opgang meer. Keizer Julianus streed nog tegen 'Franken die men gewoonlijk Saliërs placht te noemen'. De handschriften spreken sindsdien alleen nog maar van Franken, hun leefgebied werd *Francia*, Francië, genoemd. Sommige onderzoekers menen zelfs dat de naam van de Saliërs door keizer Julianus is 'uitgevonden'.¹⁴

Hun naam lijkt inderdaad uit het niets op te duiken om vervolgens weer snel van het toneel te verdwijnen. Toch is het begrip Saliërs zo ingeburgerd dat we er in dit boek aan blijven vasthouden. Deze naam bleef nog wel voortleven in het

Frankische volksrecht dat aan het begin van de zesde eeuw als *Lex Salica*, de Salische Wet, werd opgetekend. (Zie ook: afbeeldingenkatern, afb. 8.)

Met de uitbreiding van het Frankische machtsgebied nam het belang van de *Lex Salica* toe. Het Frankische recht zou nog lang van grote invloed blijven in een groot deel van West-Europa. Er is zelfs een paragraaf in de *Lex Salica* over erfopvolging die de tand des tijds tot in onze dagen heeft doorstaan: *Van Salisch grondgebied zal geen erfdeel naar een vrouw gaan, het hele erfdeel behoort aan het mannelijk geslacht*. Die bepaling werd in veel landen pas in de moderne tijd – in België gebeurde dat in 1991 – afgeschaft, waardoor sinds kort ook vrouwen regerend koningin kunnen worden.¹⁵

Als bondgenoten van de Romeinen leverden de Salische Franken hun aandeel in de bescherming van de noordelijke grensstreken. In ruil daarvoor kregen ze een zekere autonomie. Velen van hen vestigden zich op agrarische domeinen die bij de Germaanse invallen door de oorspronkelijke Gallo-Romeinse bewoners verlaten waren.¹⁶

De Romeinen bereikten hun doel, want een eeuw lang bleven de Salische Franken trouwe bondgenoten. Ze vormden een buffer tegen opdringende Germanen en hielden het hun toevertrouwde gebied rustig. Gedurende die tijd voegden zij zich naar de Gallo-Romeinse cultuur en instellingen. Toch raakten zij niet helemaal geromaniseerd, maar behielden voor een deel hun eigen Germaanse identiteit. Veel Frankische begrippen bleven in de taal gehandhaafd, bijvoorbeeld bij juridische aangelegenheden. Dat doet vermoeden dat zij zich in niet on aanzienlijke aantallen in hun nieuwe woongebied gevestigd hebben. Een kleine bovenlaag van een Frankische heersende elite zou de eigen identiteit niet zo lang hebben kunnen vasthouden. Typische Frankische kenmerken zouden dan al snel geheel in die van de Gallo-Romeinse samenleving zijn opgegaan.

Keltisch – Gallo-Romaans – Oudfrans – Frans

De Franken gaven niet alleen hun naam aan Frankrijk, maar hadden ook invloed op de taal die zich in dit land zou ontwikkelen. Met de komst van de Romeinen werden de oorspronkelijke Keltische talen in Gallië eerst vermengd met het Latijn en uiteindelijk grotendeels verdrongen door deze taal van de bezetters. Er ontstond een mengtaal die bekendstaat als het Gallo-Romaans. Deze stond aan de basis van het moderne Frans, waarin uiteindelijk nog maar enkele tientallen Keltische woorden zijn overgebleven. Franse

woorden als *chemin*, *tonneau*, *mouton* en *crème* (weg, vat, schaap en room) hebben een Keltische achtergrond, maar ook een getal als *quatre-vingts* (tachtig, letterlijk: vier keer twintig) gaat hierop terug.

Na het Latijn kwamen er met de komst van de Frankische overheersers in Gallië ten noorden van de Loire Germaanse taalinvloeden bij, waardoor het Gallo-Romaans werd vermengd met Frankische begrippen. Vele honderden woorden, zoals *blanc*, *gage*, *banc*, *fauteuil* en *hangar* (wit, loon, bank, leunstoel en loods) zijn in het Oudfrans terechtgekomen, dat zich vanaf de negende eeuw zou ontwikkelen. Een deel zou als leenwoorden in het Nederlands worden opgenomen, een taal die sterk verwant is met datzelfde Frankisch waar ze oorspronkelijk aan ontleend waren. Een mooi voorbeeld is het Frankische *faltistuol* (vouwstoel) dat zich ontwikkelde tot het Franse *fauteuil* en zo in het Nederlands is terechtgekomen, maar dan in de betekenis van leunstoel.

In de vijftiende eeuw werden veel Germaanse begrippen onder invloed van de renaissance vervangen door Latijnse woorden. Er ontstond een gecultiveerde Franse taal, waarvan het door de Franken beïnvloede dialect dat in het noorden, rond het machtige Parijs, in zwang was, tot de standaard verheven werd.

Vereenvoudigde verspreidingskaart van de vroegmiddeleeuwse talen in onze omgeving.

In de vijfde eeuw begon de centrale Romeinse macht te wankelen door burgeroorlogen en steeds meer invallen van vreemde volken. De Romeinse gezagsdragers trokken uit de onveilige grensstreken weg en vestigden zich in versterkte steden in het binnenland. De Salische aanvoerders volgden hen naar die plaatsen waar de Gallo-Romeinse beschaving en cultuur nog bloeiden. Ze lieten Toxandrië achter zich en trokken naar het zuiden van het huidige België, waar ze een geschikte voedingsbodem voor hun politieke ambities vonden. Vooral de goed ontwikkelde Romeinse infrastructuur van *municipia*, versterkte bestuurscentra met een eigen gezag die door een uitstekend wegennet met elkaar verbonden waren, moet aantrekkingskracht op hen hebben uitgeoefend.

Met het slinken van het Romeinse gezag begonnen de Germaanse bondgenoten zich steeds onafhankelijker op te stellen. Ook de Salische Franken roerden zich en vielen rond het midden van de vijfde eeuw het regionale bestuurscentrum Atrecht langs de heerweg naar Boulogne aan. Volgens de Gallo-Romeinse aristocraat Sidonius Apollinaris bond de Romeinse veldheer Flavius Aëtius de strijd aan met deze Franken.

Bij *Vicus Helena* in de buurt van Atrecht behaalde hij een overwinning op de Frankische aanvoerder Chlodio, 'een man van hoge afkomst onder zijn volk en begiftigd met vele kwaliteiten'.¹⁷ Ondanks deze nederlaag bleef Chlodio het hele gebied tot aan de rivier de Somme beheersen. Het Romeinse bewind bleek te zeer verzwakt om hem permanent onder de duim te houden. Misschien ook matigden de Romeinen bewust hun optreden tegen hun bondgenoten. Want die vochten bij herhaling zij aan zij met de keizerlijke troepen tegen invallers en participeerden in verschillende Romeinse burgeroorlogen.

Hoewel de schriftelijke bronnen vaag zijn over de Frankische uitbreiding naar het zuiden, kan deze met archeologische gegevens worden gestaafd. Zo wordt de expansie tot aan de Somme weerspiegeld door de gelijktijdige verspreiding van zwaarden van het zogenoemde Krefeld-Gelletype.¹⁸

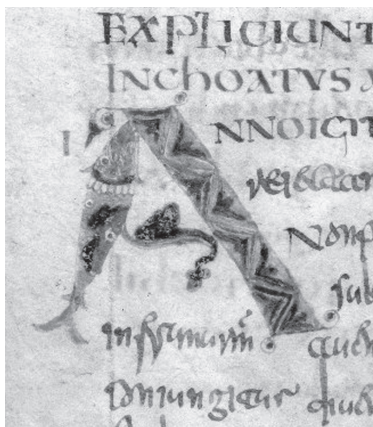
Liederlijke zwelgpartijen

Nadat hij de provinciestad Kamerijk gewapenderhand had ingenomen, vestigde Chlodio zijn zetel in dit belangrijke administratieve centrum. Het is de eerste keer dat we van een regionale Frankische 'koning' vernemen. Volgens de Romeinse bronnen die de Gallo-Romeinse geschiedschrijver Gregorius van Tours ter beschikking stonden, hadden de Franken 'in iedere streek en in iedere stad langharige koningen aangesteld, gekozen uit hun meest vooraanstaande en aanzienlijke families'.¹⁹

Gregorius van Tours

Georgius Florentius had als bisschop van Tours de naam van een familielid, bisschop Gregorius van Langres, aangenomen. Vandaar dat hij in de wandeling Gregorius van Tours genoemd wordt. Hij werd in 537 in de Gallische stad Arvernis, nu Clermont-Ferrand, in een Gallo-Romeins aristocratisch milieu geboren. Gregorius was bijzonder klein van stuk, maar hij stelde laconiek dat hij was geschapen door de Heer die Zich zowel in het grote als in het kleine openbaart. In 573 werd hij benoemd tot bisschop van Tours, de stad waar tweehonderd jaar eerder Sint-Martinus, de beschermheilige van de Franken, de bisschopszetel bezet had. Als vooraanstaand bisschop had Gregorius invloed op de politiek van zijn tijd en was daardoor ook goed over staatszaken geïnformeerd. Hij bewoog zich in hoge kringen en kende de Frankische vorsten van zijn tijd maar al te goed. Hij is vooral bekend geworden als de auteur van het werk met de eenvoudige titel *Historiae* (Historiën) dat hij tot het jaar 592, tot kort voor zijn dood, heeft bijgehouden. Voor het eerste gedeelte van zijn kroniek steunde hij op oudere – ons vaak niet overgeleverde – handschriften. Voor de rest kon hij uit de verhalen uit zijn omgeving putten of uit zijn eigen herinnering voor gebeurtenissen die hij zelf bewust had meegemaakt.

Gregorius had zich tot doel gesteld de herinnering van het verleden op schrift te stellen om inzicht in de toekomst te verkrijgen. Hij is bepaald partijdig te noemen en was bovendien afhankelijk van vaak onbetrouwbare informanten. Toch is zijn werk voor ons van groot belang, aangezien het een van de weinige bronnen over de vroege geschiedenis van de Franken is. Tegelijk schuilt hierin een groot gevaar, want we worden zo overgeleverd aan de zienswijze, vooroordelen en zelfs fantasieën van een enkeling.

Initiaal uit een zevende-eeuws handschrift van *Historiën* van Gregorius van Tours.

Gregorius van Tours noemde de vroegste Frankische leiders *duces* of legeraanvoerders. Het waren deze 'koninklijke' krijgsheren die de contacten met de Romeinen onderhielden, en niet de traditionele stamhoofden die slechts vanwege hun hoge afkomst hun vooraanstaande positie hadden bereikt. De machtigsten van deze krijgsheren werden door de Romeinen met *rex*, koning of misschien beter koninklijk leider, aangeduid.

Ze traden op als Gallo-Romeinse officieren, maar hadden de geharde Frankische krijgers nodig om hun militaire plannen te kunnen realiseren. Die verschaften hun de machtsbasis om in hun dubbelrol van Germaanse krijgsheren en Romeinse legerleider een partijtje in de politieke arena mee te kunnen blazen. De bindingen van het provinciale gezag met de machthebbers in Rome waren, op zijn zachtst gezegd, niet erg hecht. Daardoor vormde Noord-Gallië de ideale voedingsbodem voor avonturiers als Chlodio met hun eigen milities en bood hun volop kansen.

Volgens Gregorius zou koning Chlodio afkomstig zijn uit het land van de Thüringers, een verbond van Germaanse stammen beoosten de Rijn. Hij meende dat de Franken – via Thüringen – uit het oosten gekomen waren, namelijk uit Pannonië, een Romeinse provincie ten oosten van de Alpen in het huidige Hongarije. Het is goed denkbaar dat een buitenstaander als Chlodio zich op grond van zijn militaire capaciteiten aan het hoofd van de Saliërs heeft gesteld. Zijn Thüringse achtergrond hoeft dus niet uit de lucht gegrepen te zijn. Zijn vermoedelijke opvolger, de Frankische koning Childerik – over wie in het volgende hoofdstuk meer – vluchtte naar Thüringen toen de grond hem te heet onder de voeten werd.

De Germaanse stamhoofden raakten op de achtergrond, terwijl de machtige krijgsheren naar Romeinse snit als koningen voor het voetlicht traden. Daarbij gebruikten zij het Frankische militaire potentieel als vehikel voor hun politieke ambities.²⁰ Deze krijgsheren maakten zich de Gallo-Romeinse cultuur en traditie eigen, hoewel zij nog lang met hun vreemde uiterlijk en onverstaanbare keelklanken als barbaren gezien werden. Sidonius Apollinaris gaf een tot de verbeelding sprekende beschrijving van hun uiterlijk:

.....

Ze hebben hun gele haren naar voren gekamd, hun volledig ontblote hals vertoont een krachtige gloed. Hun lichtgekleurde ogen staan vaag en hebben een blauwgrijze glans. Ze hebben hun wangen glad geschoren, in plaats van baarden hebben ze dunne, gekamde knevels. De lange ledematen van de mannen worden gehuld in nauwsluitende kleding die ze zo hoog optrekken dat hun knieën ontbloot zijn.

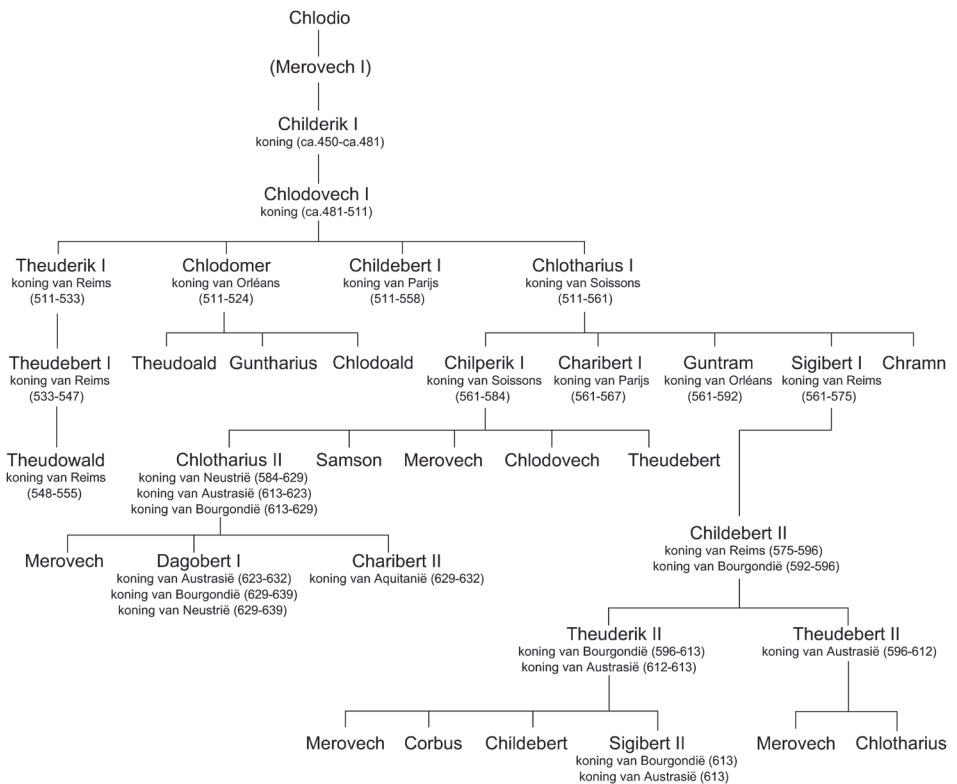
(Uit: Sidonius Apollinaris, *Verzen*)²¹

.....

Behalve hun bijzondere voorkomen viel bij vroegmiddeleeuwse geestelijken vooral de heidense levenswijze van de eerste Frankische koningen op. Vol afgrijzen verhaalden zij van heidense tempels waar offers gebracht werden, van het aanbidden van idolen en van liederlijke zwelgpertijen.

Dit volk schijnt zich steeds aan afgoderij te hebben overgegeven. Zij erkennen God niet, maar maakten zich voorstellingen van bossen en wateren, van vogels en van wilde dieren en van andere elementen. Die vereerden zij in de plaats van God en daaraan brachten zij offers.

(Uit: Gregorius van Tours, *Historiën*)²²

Vereenvoudigde stamboom van het vroege Merovingische vorstendom.

Gregorius was onzeker over de afkomst van de eerste Frankische koningen. Hij had zijn informatie van vroegere Romeinse auteurs, maar die repten tot zijn verbazing zelden over echte koningen. Ze spraken eerder van anonieme *duces* (aanvoerders) of *regales* (koninkjes). Geen wonder dat de afkomst van de Frankische koningen in mythen en legenden gehuld werd.

Volgens de *Kroniek van Fredegarius*, een historisch verslag uit de zevende eeuw, stamden de Frankische koningen af van Priamus, de laatste koning van Troje.²³ Het is een van de vele Trojaanse legenden die in de middeleeuwen in zwang waren. Mogelijk was de mythische afkomst van de Frankische koningen ontleend aan de eretitel die Germaanse bondgenoten uit diplomatieke overwegingen van de Romeinen kregen. Want zo'n illustere Trojaanse achtergrond werd in brede kring hogelijk op prijs gesteld.²⁴

Behalve koning Chlodio noemde Gregorius van Tours ook, haast terloops, de semilegendarische koning Merovech. Gregorius twijfelde of deze schimmige figuur, de naamgever van het vorstenhuis van de Merovingen, geparenteerd was aan koning Chlodio. Wel was hij ervan overtuigd dat Merovech de vader was van Childerik I, de vorst die zijn dynastie door een bondgenootschap met de Romeinen een stevige basis wist te geven.

Verguld en verzilverd bronzen gordelbeslag uit Sleeswijk, Noord-Duitsland. Een Germaanse edelsmid heeft zich door Romeinse voorbeelden laten inspireren.